

- 10 Бабко А.К. Физико-химический анализ комплексных соединений в растворах. Киев: АН УССР. 1955. С. 168.
- 11 Булатов М.И., Калинин И.П. Практическое руководство по фотоколориметрическим и спектрофотометрическим методам анализа. Л.: Химия. 1972. С. 407.
- 12 Шварценбах Г., Флашка Г. Комплексонометрическое титрование. М.: Химия. 1970. С. 360.
- 13 Климова В.А. Основные микрометоды анализа органических соединений. М.: Химия. 1967. С. 223.

Поступило до Редакції 21.05.2000 р.

В.П. Бодров

УДК 541.128.13

ОКИСНЕНИЯ ИЗОМЕРОВ ТОЛУНИТРИЛУ ОКСИДОМ АЗОТУ (II) В ПРИСУТНОСТИ КАТАЛИЗАТОРА $2PbO \cdot SnO_2$

Спосіб одержання нітрилів шляхом окиснення відповідних вуглеводнів оксидом азоту (II) може виявитись дуже перспективним.

В роботі [1] показано, що первинним продуктом взаємодій з оксидом азоту будь-якого ізомеру ксилолу є відповідний толунітрил, тобто метильні групи вступають в реакцію почергово.

Встановлено [2], що досліді по окисненню вуглеводнів оксидом азоту треба проводити при надлишку окисника $\frac{P_{NO}}{P_{C_8H_{10}}} > 2$, тільки за цієї умови каталізатор знаходиться в окисненому стані.

В цих роботах був використаний оксидний свинцево-титановий каталізатор.

В даній роботі об'єктом дослідження є процес окиснення оксидом азоту ізомерів толунітрилу на оксидному свинцево-олов'яному каталізаторі, який виявив активність в реакції синтезу акрилонітрилу з пропілену та оксиду азоту [3].

Методика проведення експериментів описана в роботі [2]. Питома поверхня каталізатору, виміряна методом теплової десорбції азоту, складала $0.38 \text{ м}^2/\text{г}$.

Одержані результати дослідів окиснення ізомерів толунітрилу на каталізаторі $2PbO \cdot SnO_2$ наведені в табл. 1-3.

Таблиця 1

Вплив температури на ступінь перетворення (х%) та селективність утворення продуктів окиснення о-толунітрилу оксидом азоту (S, мол.%)*

Вихідна суміш: $P(C_8H_7N) = 0.05 \text{ бар}$; $P_{NO} = 0.45 \text{ бар}$, час контакту 6.7 сек.

Т, °С	X, мол. %	Селективність утворення S, мол. %			
		ДН	БН	Б	CO ₂ (гор)
396	4.3	–	72.0	17.3	10.7
418	13.5	8.9	63.5	13.4	14.2
440	21.7	16.2	58.6	13.6	11.6
460	47.0	10.9	60.2	16.5	12.4

* Умовні позначення: ДН-фталодинітрил; БН-бензонітрил; Б-бензол; CO₂-кількість вуглекислого газу, утвореного при повній деструкції о-толунітрилу.

О-толунітрил окиснюється оксидом азоту у динітрил фталевої кислоти, бензонітрил, бензол, та CO₂. Селективність перетворення о-толунітрилу в нітрили у дослідженому інтервалі температур (396-460° С) практично залишається сталою (~72%). При збільшенні температури ступінь перетворення о-толунітрилу зростає від 4 до 47%, селективність за бензонітрилом дещо зменшується, а за динітрилом фталевої кислоти збільшується. При великих температурах кількості утворених бензолу та вуглекислого газу приблизно однакові. Таким чином, окиснення о-толунітрилу на каталізаторі $2PbO \cdot SnO_2$ значно відрізняється від процесу окиснення на каталізаторі

$2PbO \cdot TiO_2$. Останній є менш активним і менш селективним по відношенню до перетворення о-толуїтрилу в динітрил фталевої кислоти.

Таблиця 2

Вплив температури на ступінь перетворення (x%) та селективність утворення продуктів окисненням м-толуїтрилу оксидом азоту (S, мол. %)*

Вихідна суміш : $P(C_8H_7N) = 0.05$ бар ; $PNO = 0.45$ бар , час контакту 6.7 сек.

T, °C	X, мол. %	Селективність утворення S, мол. %			
		ДН	БН	Б	CO ₂ (гор)
398	6.8	57.8	19.8	4.5	17.9
414	11.7	53.8	27.4	5.0	13.8
440	23.5	49.2	28.8	13.2	8.8
460	45.0	41.4	38.6	13.5	6.5

* Умовні позначення див. табл. 1.

М-толуїтрил окиснюється оксидом азоту в динітрил ізофталевої кислоти, бензонітрил, бензол та CO₂. Селективність перетворення м-толуїтрилу в нітрили у дослідженому інтервалі температур приблизно стала і дорівнює ~ 80%. При збільшенні температури ступінь перетворення толуїтрилу збільшується від 7 до 45%, селективність за ізофталодинітрилом зменшується, а за бензонітрилом збільшується. Кількість бензолу різко зростає при 440°C. Селективність за вуглекислим газом (повна деструкція) з ростом температури зменшується.

Таким чином, каталізатор $2PbO \cdot SnO_2$ виявляє більшу активність, але меншу селективність при окисненні м-толуїтрилу оксидом азоту у динітрил ізофталевої кислоти в порівнянні з каталізатором $2PbO \cdot TiO_2$.

Таблиця 3

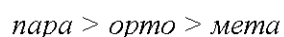
Вплив температури на ступінь перетворення (x%) та селективність утворення продуктів окиснення п-толуїтрилу оксидом азоту (S, мол. %)

Вихідна суміш : $P(C_8H_7N) = 0.05$ бар ; $PNO = 0.45$ бар , час контакту 6.7 сек.

T, °C	X, мол. %	Селективність утворення S, мол. %			
		ДН	БН	Б	CO ₂ (гор)
397	20.0	84.6	11.8	–	3.6
418	29.0	81.4	14.1	1.3	3.3
440	44.6	58.5	38.1	1.7	2.3
460	81.0	42.1	56.2	–	1.8

П-толуїтрил окиснюється оксидом азоту у динітрил терефталевої кислоти, бензонітрил та CO₂. В продуктах реакції були присутні сліди бензолу. При підвищенні температури ступінь перетворення п-толуїтрилу збільшується від 20 до 81 мол.%, селективність за динітрилом терефталевої кислоти зменшується майже вдвічі, а за бензонітрилом зростає в 5 раз при 460°C. Різке збільшення бензонітрилу в продуктах реакції починається вже при температурі 440°C, при цій же температурі в продуктах зафіксовано бензол.

Порівнюючи окиснення п-толуїтрилу на двох каталізаторах, можна зробити висновок, що каталізатор $2PbO \cdot SnO_2$ є більш активним, але менш селективним при окисненні п-толуїтрилу оксидом азоту у динітрил терефталевої кислоти. За своєю реакційною здатністю на каталізаторі $2PbO \cdot SnO_2$ толуїтрили утворюють наступний ряд:

Аналогічний ряд відносної реакційної здатності спостерігається і на каталізаторі $2PbO \cdot TiO_2$, лише з тією різницею, що на ньому м-толуїтрил був більш реакційно здатний, ніж о-толуїтрил.

З наведених даних можна зробити висновок, що активним компонентом досліджених каталізаторів в реакціях окиснення ізомерів толуїтрилу оксидом азоту є оксид свинцю (II).

Цікаві закономірності простежуються при порівнянні кількості геміоксиду азоту N₂O, що утворюється при взаємодії різних ізомерів толуїтрилу з оксидом азоту. Відношення концентрації геміоксиду азоту до концентрації вуглекислого газу на виході з реактору для кожного ізомеру буде

досить визначеною величиною (див. табл. 4). Найбільше значення це відношення має для п-толунітрилу, найменше для о-толунітрилу.

Таблиця 4

Залежність відношення $\frac{[N_2O]}{[CO_2]}$ від температури при взаємодії з оксидом азоту ізомерів

толунітрилу

Вуглеводень	Каталізатор $2PbO \cdot TiO_2$		Каталізатор $2PbO \cdot SnO_2$	
	$t, ^\circ C$	$\frac{N_2O}{CO_2}$	$t, ^\circ C$	$\frac{N_2O}{CO_2}$
п-толунітрил -//- -//- -//-	390	1.2	397	1.0
	414	1.2	418	1.0
	428	1.2	440	0.8
	450	1.0	460	0.45
м-толунітрил -//- -//- -//-	386	0.75	398	0.6
	436	0.85	414	0.65
	446	0.8	440	0.6
	460	0.7	460	0.4
о-толунітрил -//- -//- -//- -//-	392	0.4	396	0.4
	410	0.4	418	0.4
	427	0.4	440	0.4
	450	0.4	460	0.2
	475	0.3		

На каталізаторі $2PbO \cdot TiO_2$ для пара- та мета- ізомерів відношення $\frac{N_2O}{CO_2}$ будуть дещо більшими, ніж на каталізаторі $2PbO \cdot SnO_2$, а для орто-толунітрилу на обох каталізаторах ця величина однакова. Якщо розташувати ізомери толунітрилу по мірі зростання відношення $\frac{N_2O}{CO_2}$, то ми отримаємо ряд, аналогічний ряду відносної реакційної здатності при низьких температурах, а також здатності утворювати динітрили фталевих кислот.

При збільшенні температури вище $450^\circ C$ відношення $\frac{N_2O}{CO_2}$ зменшується для всіх ізомерів толунітрилу і, особливо різко, на каталізаторі $2PbO \cdot SnO_2$. Цікаво, що якраз при цій температурі значно зростає вміст бензолу та бензонітрилу в продуктах реакції. Таким чином, чим більша деструкція вихідного вуглеводню, тим менше чисельне значення відношення $\frac{N_2O}{CO_2}$. Як вже зазначалося вище, каталізатор $2PbO \cdot SnO_2$ менш селективний по відношенню до утворення нітрлів для мета- та пара-толунітрлів, тому для нього відношення $\frac{N_2O}{CO_2}$ менше, ніж для каталізатору $2PbO \cdot TiO_2$. Орто-толунітрил окиснюється на цих каталізаторах приблизно однаково, тому для нього це відношення на обох каталізаторах має однакове значення.

Зменшення чисельного значення відношення $\frac{N_2O}{CO_2}$ зі збільшенням температури зумовлене дією двох факторів. По-перше, при температурах вище $440^\circ C$ різко посилюється деструкція вихідних вуглеводнів, що приводить до зростання кількості вуглекислого газу на виході з реактору. По-друге, з підвищенням температури геміоксид азоту може відновлюватись до азоту. Відомо, що утворення N_2O має місце на великій кількості оксидних каталізаторів, при чому в усіх випадках кількість утвореного геміоксиду азоту N_2O проходить крізь максимум при збільшенні температури [4].

РЕЗЮМЕ

Встановлено, що в реакціях окиснення ізомерів толунітрилу оксидом азоту (II) каталізатор $2PbO \cdot SnO_2$ більш активний за загальним ступенем перетворення, але менш селективний за утворенням відповідних динітрилів, ніж каталізатор $2PbO \cdot TiO_2$.

Показано, що числове значення співвідношення $\frac{N_2O}{CO_2}$ на виході з реактору прямо пропорційне

селективності утворення динітрилу і тим менше, чим більша деструкція вихідних толунітрилів.

РЕЗЮМЕ

Установлено, что в реакциях окисления изомеров толунитрила оксидом азота (II) катализатор $2PbO \cdot SnO_2$ более активен по общей степени превращения, но менее селективен по образованию соответствующих динитрилов, чем катализатор $2PbO \cdot TiO_2$.

Показано, что численное значение соотношения $\frac{N_2O}{CO_2}$ на выходе из реактора прямо

пропорционально селективности образования динитрила и тем меньше, чем больше деструкция исходных толунитрилов.

SUMMARY

It is obtained, that in oxidation reactions of isomers of tolunitrile with nitrogen oxide catalyst $2PbO \cdot SnO_2$ is more active in general conversion but is less selective in formation of correspondent dinitrile than catalyst $2PbO \cdot TiO_2$.

It is shown, that numerical value of ration $\frac{N_2O}{CO_2}$ on the exit from reactor is directly proportional to

selectivity of dinitrile formation and is decreasing with the increase of destruction of primary tolunitriles.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодров В.П. Дослідження відносної реакційної здатності продуктів взаємодії ізомерів, ксилолу з оксидом азоту на окисному свинцево-титановому каталізаторі // Наукові записки ТДПУ ім. Володимира Гнатюка. Серія : Хімія. 1997. №2. С. 45-50.
2. Бодров В.П., Гриненко С.Б. Дослідження кінетичних закономірностей каталітичного окиснення о-ксилолу оксидом азоту (II).// Наукові записки ТДПУ ім. Володимира Гнатюка. Серія : Хімія. 1998. №2. С. 46-50.
3. Белоусов В.М., Дулин Д.А., Гельбштейн А.И. и др. Каталитические и физико-химические свойства $Pb - Sn$ - окисных катализаторов синтеза акрилонитрила из пропилена и окиси азота.// Катализ и катализаторы. 1974. Вып.11.С.123-128.
4. Shelef M., Kummer J. The behavior of nitric oxide in heterogeneos catalytic reaction.// Chem. Eng. Progr. 1971. V.67. №5. P. 74-92.

Поступило до Редакції 24.12.2000 р.